

CSÖRGEY TITUSZ SZEREPE A MAGYAR MADÁRTANI ILLUSZTRÁCIÓ FEJLŐDÉSÉBEN

Dr. Kádár Zoltán

Abstract

Z. Kádár: *The Role Played by Titusz Csörgey in the Hungarian Ornithological Illustration*

Titusz Csörgey (1875–1961) was motivated for bird painting and illustration of ornithological publications just by Otto Herman, his colleague. His prominent compositions were appreciated by the domestic and international ornithological spheres, either. His paintings, drawings are characterized by dynamic presentment of birds expressing the morphological and behavioural features, as well.

A XIX–XX. század fordulóján a magyar madártani kutatások fejlődésében *Herman Ottó* játszott döntő szerepet. Munkatársa, *Lambrecht Miklós* (1920) róla írt életrajzában így jellemzi mestere szerepét a hazai tudományos illusztráció fejlődésében: „A természettudományok igazságainak hirdetéséhez nem elég a toll és a szó: rajzón és ecset kell hozzá.” Illusztrátor, szakmunkára is beváló azonban a '70-es években még külföldön is kevés akadt – itthon éppen senki. A *Herman Ottó* keze vállalkozott a hiatus pótlására: illusztrálja nemcsak a saját, de mások műveit... De saját művei illusztrálásába is befogott, ránevelt egy olyan művészgárdát, amellyel kevés nemzet dicsekedhetik. *Nécsey* pillangói, *Koszkol* ősfoglalkozási akvarelljei, *Vezényi* néprajzi rajzai és *Csörgey* madárképei díszei a nemzetközi irodalomnak és művészetnek is.”

Lambrecht megállapításait némileg módosítanunk kell. Egyrészt ugyanis már a XVIII. század végén és a XIX. század elején is találunk tudományos és művészi szempontból egyaránt értékes illusztrációkat magyar szerzők műveiben is (*Piller-Mitterpacher*, 1783; *Schönbauer*, 1806; *Friwaldszky*, 1838; *Hanák*, 1845). Az is igaz viszont, hogy nagyon fontos a megfelelő művészek megtalálása. A XVII–XVIII. század fordulóján *nemes Bogdán Jakab*, az eperjesi születésű kitűnő madárfestő nem kapott hazai megrendelést s így külföldre távozván *Maurenn Labourne* (1990), aki nemzetközi jelentőségét a madárképek vonatkozásában kiemeli, még csak nem is tud magyarországi származásáról. Másrészt nagyon is fontos, amit *Lambrecht* hangsúlyoz, hogy ti. jó szemmel kell kiválasztani az illusztrátort. Negatív példa *Petényi Salamon János* esete. Állítólag 200–300 illusztráció készült kiadatlan művéhez (*Csörgey*, 1915), ámde az egyetlen megmaradt tábla arról árulkodik, hogy a múlt

század harmincas éveiben egy olyan amatőr művész készítette őket, aki nagyon szerény színvonalon állt.

Tény tehát, hogy a magyar madártani illusztráció magas színvonalát, azt, hogy a nemzetközi tudomány is számon tartja képviselőit (*Nissen, 1953*), valóban csak úgy érhetette el, hogy *Herman Ottó* pontosan tudta, milyen követelményeket kell egy jó madárillusztrátor számára felállítania.

Csörgey Titusz kiválasztásában is azok az elvek érvényesültek, melyeket *Herman* leszögezett, ezért fontos, hogy megismerjük, milyen követelményeket állított fel a Mester a helyes, tudományosan pontos, kifejező, művészileg is színvonalas illusztrációk számára. *Herman (1888)* először a „Természet-Művészet” című tanulmányában – amely a Természettudományi Közlönyben mintegy vezércikként jelent meg – szögezte le ezeket az elveket, tehát abban az évben, midőn Tromsóban a sarki fajdcsírkét lefestette (képét közzétette: 1893). Ő *Müller J. W.* 1838-ban Magyarországon készített madárrajzainak elemzése kapcsán rámutatott, hogy a rajzolónak a madár sajátos természetét – nemcsak alakját – kell megörökítenie, éppen ezért nagyon lényeges, hogy a festő, rajzoló ne a kitömött példányt ábrázolja, hanem élő: „mert mind azt, a mi a tárgyon élő állapotban szín és alak szerint jellemző, s le nem írható, biztosíthatja, vázlatával emlékezőtehetségét bármikor fölfrissítheti; a formáknak s a színeknek igazi ismerete rásegíti a pontosabb leírásra.”

Herman Ottó ezeknek az elveknek legmegbízhatóbb hazai megvalósítóját eleinte abban a *Vastagh Gézában* vélte felismerni, aki szintén Kolozsvárról került a fővárosba. A Budapesten tartott II. Nemzetközi Madártani Kongresszus alkalmából *Frivaldszky Imre* unokaöccse, *Frivaldszky János (1891)* realista illusztrációit *Vastagh* készítette el. Sőt, az *Aquila* címlapjára (1894) is olyan sasnak a képe került, amelyet *Herman* és *Vastagh* közösen készítettek. Minthogy azonban *Vastagh* idejét egyre inkább lekötötte a nagyméretű állatképek festése, ezért örült annak, hogy a soproni *Fászl István* természetrajztanár ajánlatára – 1895-ben az ornitológiai központhoz – munkatársul vehette *Csörgey Tituszt* (*Csörgey* édesapját *Uhlignak* hívták; *Herman* ajánlatára vette fel édesanyja, a nemesi származású *Csörgey-* lány vezetéknevét). *Csörgey* tanára, *Fászl* mellett preparátorként is működött. „Az volt a módszere – *Vertse, 1963* –, hogy a frissen lőtt madárról azon melegében a helyszínen vázlatot készített a test természetes hajlatairól, a tollazat elrendeződéséről. E rajzok alapján készített azután élethűségükben tökéletes preparátumait. Elsősorban az élő madarakat rajzolta kirándulásain.” *Csörgeyt Herman Ottó Petényi Salamon János* madártani hagyatékának feldolgozásával bízta meg: erre vonatkozó első tanulmánya a pásztormadárról már a Magyar Ornitológiai Központhoz kerülése utáni évben (1896) megjelent, ám ehhez a színes litográfiával készült táblát ekkor még nem ő, hanem a nála kilenc évvel idősebb *Nécsey István* készítette, ő csupán a *Petényi-hagyaték* kiadásában (1904) festhette meg a *Pastor roseus* képét.

Mielőtt azonban a két jeles illusztrátor módszerét összehasonlítanánk, fontos tudnunk, miként vélekedett *Herman Ottó Nécsey István* madárképeiről. *Herman Ottó* buzgóságából jelenik meg a *chernelházi Chernel Istvánnak* a hazai

madárfaunáról írott alapvető monográfiájának első kötete (1898). Bár *Chernel* is ügyes kezű rajzoló volt, az illusztrációkat mégsem ő, hanem *Nécsey* készítette. A második kötet előszavában (1899) azonban *Herman Ottó* – korábban leszögezett alapelvei szerint – megbírált *Nécsey* képeit, mondván: „a megbízott művész csak kevés esetben volt hajlandó az élet után elindulni, ezt tanulmányozni... A legtöbb kép preparatum után készült; az alakok felfogásában a képeken azoknak előnyére legtöbbször az angol iskola hatása vehető észre, a mely tekintetben a művésznek a Magyar Ornithológiai Központ könyvtára bő és kitűnő alkalmat nyújtott.” Így azután a monográfia folytatásában már *Háry Gyula*, továbbá az angol (skót) *Archibald Thorburn* néhány madárképét is közölte, melyek általában frissebbek, mint *Nécseyé*.

Visszatérve a *Nécsey* és *Csörgey* közti különbségre, bár *Éber-Gombosi* (1935) szerint *Csörgey* is a *Thorburn-féle* szemlélet követője volt, éppen a pásztor-madár képe mutatja a köztük levő felfogásbeli különbséget. Ugyan nemcsak az ábrázolt madárfaj azonos, hanem még az ábrázolási elgondolásban is van rokonság: ui. mindketten a sáskát zsákmányoló madarat mutatják be. Ám *Nécsey* képén a madár már megfogta a rovar, *Csörgey* viszont azt a mozdulatot ábrázolja, midőn éppen megfogni készül. Tehát az utóbbi művész – *Herman* felfogásának megfelelően – a madarat mozgásában, életszerűségében mutatja be.

Csörgey és *Herman Ottó* szerencsés együttműködésének eredményeként készült el „*A madarak hasznáról és káráról*” című munka (1901), amely hat kiadást ért meg. Az I. (1901) és a II., bővített kiadásban még csak egyszínű habitusképek voltak (mind *Csörgey* kezemunkája, a címlap előtti *Koszkol* festette életképet kivéve), ám a III. kiadásban (1908) már 4 színes képtábla is megjelent *Lambrecht*, 1920). *Csörgey* arra törekedett, hogy a madarakat élő valóságukban, jellegzetes tartásban ábrázolja. *Herman Ottó*val való barátságuknak jellegzetes bizonyítéka az is, hogy a *Chernel* által szerkesztett „*Magyar Brehm*” (1901) rajzai között mestere kedvelt madarának, a tarvarjúnak *Csörgey* által készített rajzai láthatók, *Snouckaert van Schauburg* (1908) is vele illusztráltatta a holland madarokról írott könyvét. A századunk első évtizedében megjelent *Aquila* évfolyamok is számos kitűnő madárképét őrizték meg. Ezek részben azonosak a *Herman* könyvében levőkkel, másrészt *Csörgey* későbbi műveiben is szerepelnek, köztük kiemelkednek azok a színes akvarelljei, amelyek a „*Madárvédelem a kertben*” című könyvében jelentek meg I. kiad. 1903; 8. kiad. *Vertse* A. kiegészítésével, 1940; V. ö. *Gulyás*, 1942).

Csörgey nagy álma, hogy *Chernel* könyvének új kiadásához már ő készítse a madárillusztrációkat, nemcsak a szerző korai halála (1922) miatt nem valósult meg, hanem azért sem, mert *Csörgey*t ifjúkori madarászásai közben történt áthúlések miatt reumás bántalmak támadták meg, úgyhogy kezei az ecset kezelésére alkalmatlanná váltak (*Vertse*, 1962). Így azután már a húszas években – midőn már a Madártani Intézet igazgatója volt – újabb rajzokat nemigen készíthetett. Korábbi rajzai közül egyesek viszont ez időben külföldön is megjelentek (*Vertse*, 1963), így *B. Duval* olasz madárvédelmi kiadványában (1932) s a holland madárvédő egyesület évkönyvében (1933).

Sajnos számos illusztrációjának eredeti festményei 1945-ben, a Madártani Intézet pusztulásakor megsemmisültek.

Csörgey Titusz 1934-ben a debreceni Tisza István Tudományegyetem díszdoktora lett, a következő évben nyugdíjazták, majd 1961. december 16-án bekövetkezett haláláig Ábrahámhegyen élt (*Keve 1963, Vertse 1963*). Halála évében az *Aquila* belső címlapján még a szirti sasról készített remek „portréját” láthattuk, amelyben – *Pátkai Imre* szavaival élve – a madár lelkét fejezte ki, megkapó erővel. Helyét a magyar madártan tudós művészei között *Madarász Gyula* mellett említhetjük. Míg azonban a művész és zoológus képzettségű *Madarász* – egzotikus madárképek sora után – hazánk ornithofaunájáról írt könyvében (1899–1903) puha festőiségű felfogásával tűnik ki, addig *Csörgey* – mint hangsúlyoztuk – a madarak magatartásának ábrázolásában volt kiváló. Mindketten magas nemzetközi színvonalra emelték a magyar madárillusztrációt.

Irodalom – References

- Chernel, I. (1898–1899)* Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre. I–III. Budapest. I:224.
- Éber L.–Gombosi Gy. (1935)* Csörgey Titusz. Művészeti Lexikon, Budapest
- Frivaldszky, I. (1838)* Balkányi természettudományi utazásáról. Budán
- Frivaldszky J. (1891)* Aves Hungariae. Budapestini
- Hanák, J. (1845)* Természetrájk – vagyis állat-, növény- és ásványországoknak természetű rajzokkal ellátott rendszeres leírása. Pest
- Keve, A. (1963)* Csörgey Titusz és Breuer György emlékezete. Állattani Közlemények 50:1–14.
- Lambourne, M. (1990)* The Art of Bird Illustration. Collins, London: 52–55.
- Lambrecht, K. (1920)* Herman Ottó. Budapest. 17–18 (bibliográfia: 193–201)
- Madarász, Gy. (1899–1903)* Magyarország madarai. Budapest.
- Nissen, Cl. (1953)* Die illustrierte Vogelbücher. Hiersemann Verlag, Stuttgart: 313, 717, 883 (Csörgey).
- Piller, M.–Mitterpacher, L. (1783)* Iter per Posegam Slavoniae provincinam. Budae.
- Schönbauer, V. (1802)* Icones et descriptiones rariorum avium Hungariae. Pest
- Snouckaert van Schauburg, R. Ch. E. G. J. (1908)*: Avifauna Netherlandica. Meijer-Schaafsma, Leeuwarden.
- Vertse, A. (1963)*: Csörgey Titusz, dr. h. c. ny. kísérletügyi főigazgató, a Madártani Intézet igazgatója, 1875–1961. *Aquila* 67–68:15–22.

Author's address:
Dr. Zoltán Kádár
Budapest
Szentkirályi u. 35. I/7.
H – 1088